

Наталія Волкова, к. ю. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОНОВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У СУДОВОМУ ПОРЯДКУ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Nataliia Volkova, PhD in Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

PROCEDURAL FEATURES OF LITIGATION ON RESTORATION OF PARENTAL RIGHTS (SEPARATE ASPECTS)

The article is devoted to the complex research of certain aspects of civil litigation on the restoration of parental rights. Taking into account the analysis of the norms of the national legislation, the main doctrinal approaches and law enforcement practice, the legal nature of the cases on the resumption of parental rights has been determined, the grounds for renewal of parental rights have been identified, ways of solving the problematic issues concerning the legal status of the plaintiff and the defendant in cases of restoration of parental rights have been offered, disclosing the issue of application of a settlement agreement in cases concerning the resumption of parental rights, identified and described procedural peculiarities of reviewing cases on restoration of parental rights.

Proposals for improving the norms of the current legislation, in particular, the norms of the Family Code of Ukraine, have been developed regarding the expansion of conditions under which restoration of parental rights is impossible.

Keywords: restoration of parental rights, child, protection of rights and interests of a child, judicial proceedings, civil proceedings.

Постановка проблеми. Поновлення батьківських прав є одночасно способом захисту прав батьків та дитини. Мета даного правового інституту – забезпечення дитині права жити і виховуватися своїми батьками, права на їх турботу і спільне проживання з ними тощо. А також даний інститут є спонукальним стимулом для зміни поведінки мати, батька, які позбавлені батьківських прав. Слід зазначити, що більшість наукових досліджень стосовно поновлення батьківських прав як радянської так і сучасної доктрини права здебільшого висвітлювалися на сторінках підручників з сімейного права, та мало приділяється уваги щодо процесуального порядку розгляду даних категорій справ у цивільному судочинстві. Також аналіз судової практики щодо справ про поновлення батьківських прав засвідчує про наявність низки проблем, що стосуються процесуального порядку розгляду зазначеної категорії справ, визначення відповідача по справі тощо. Тому правові питання, пов'язані з розглядом справ про поновлення батьківських прав, потребують подальшого наукового осмислення.

Стан дослідження. В науці окремі аспекти розгляду справ про поновлення батьківських прав аналізувалися такими науковцями, як Л. Є. Гузь, З.В. Ромовська, Г.Я. Тріпільський та ін. вчені, які зробили значний внесок у дослідження даного питання.

Мета та завдання дослідження. Основною метою статті полягає у виявленні, постановці та вирішенні теоретичних проблем щодо розгляду справ про поновлення батьківських прав у сучасному цивільному процесуальному праві. У зв'язку з поставленою метою вирішувалися такі завдання як : визначення правової природи справ про поновлення батьківських прав, визначення підстав поновлення батьківських прав, встановлення позивача та відповідача у справах про поновлення батьківських прав, визначення предмета доказування та коло доказів у справах про поновлення батьківських справ, виявлення особливостей розгляду та вирішення справ про поновлення батьківських прав тощо.

Виклад основного матеріалу. Право батьків або матері, батька на поновлення батьківських правах передбачається ст. 169 СК України¹.

СК України не передбачає з яких підстав можна поновити батьківські права, однак чітко визначає умови, за яких поновлення батьківських прав є неможливим. Так, відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 169 СК України поновлення батьківських прав є неможливим, якщо:

- 1) дитина була усиновлена і усиновлення не скасовано або не визнане недійсним судом;
- 2) на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Розглядаючи справи про поновлення батьківських прав, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка особи та обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав (абз.2 п.19 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»).

Поновлення батьківських прав можливо в тих випадках, якщо перестали існувати підстави, що сприяли позбавленню батьківських прав, якщо матір, батько, які були позбавлені батьківських прав змінили свою поведінку щодо дитини (дітей), а саме виявляли турботу про дитину, постійно спілкувались з дитиною та мають намір виховувати дитини, змінили матеріально-побутові умови життя тощо. Також якщо батьки, які страждали хронічним алкоголізмом або наркоманією вилікувалися від алкоголізму чи наркоманії, що підтверджуються відповідними медичними довідками.

У справах про поновлення батьківських прав суд вирішує надзвичайно важливе питання: чи можна знову довірити позивачам подальше виховання дитини. Однак, під сумнів підпадає, чи може особа змінитися, чи можна їй довіряти виховання дитини, якщо вона була позбавлена батьківських прав з підстави визначеною п. 6 ч. 1 ст. 164 України, а саме «...засуджена за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини».

З метою захисту інтересів дитини, вважаємо, що в даному разі, не можна ставити питання про поновлення батьківських, якщо вже батько або матір, вчинили умисне кримінальне правопорушення щодо своєї дитини, та пропонуємо доповнити відповідним пунктом ст. 169 СК України, наступного змісту:

- «Поновлення батьківських прав неможливо, якщо мати, батько позбавлені батьківських прав з підстави визначеною п. 6 ч. 1 ст. 164 цього Кодексу»

Справи про поновлення батьківських прав розглядаються за правилами цивільного судочинства у позовному провадженні, оскільки існує спір про право. Позов про поновлення батьківських прав подається до суду за загальними правилами підсудності відповідно до ст. 109 ЦПК України².

Правом на звернення з позовом до суду щодо поновлення батьківських прав відповідно до ч. 1 ст. 169 СК України мають мати, батько, які були позбавлені батьківських прав. Зданої норми впливає, що позивачем у справах щодо поновлення батьківських прав є батько (матір) або батьки дитини, які були позбавлені батьківських прав.

Питання визначення відповідача в справах про поновлення батьківських прав в юридичній літературі залишається дискусійним та таким що призводить до різної судової практики. Так, наприклад, більшість російських науковців вважають, що відповідачем у справах про поновлення батьківських прав є особа, під опікою якого перебуває дитина (другий з батьків, опікун (піклувальник), прийомні батьки або дитячий заклад де знаходиться дитина)³. Такої ж думки дотримуються і деякі українські науковці⁴.

Не погоджуючись з висловленою у літературі вище наведеною точкою зору щодо визначення можливого відповідача у справах про поновлення батьківських прав, Г.Я. Тріпутьський зазначає, що «...відповідачем слід визнати дитину, від імені якої в процесі

¹ Сімейний кодекс України 2002 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 21-22, 135.

² Цивільний процесуальний кодекс України 2004 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40-41, 42, 492.

³ Пчелинцева, Л.М. (2006). *Семейное право России*: учебник для вузов. Москва: Норма, 363; Гонгало, Б.М., Крашенинников, П.В., Михеева, Л.Ю., Рузакова, О.А. (2008). *Семейное право*: учебник. Москва: Статут, 183.

⁴ Ромовська, З.В. (2009). *Українське сімейне право*: підручник. Київ: Правова єдність, 414.

будуть брати участь особи, яким була передана дитина за рішенням про позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини»¹.

Ю.В. Александрова зазначає, що «...розгляду судом підлягають ті правовідносини, що існували між позивачем та дитиною до ухвалення рішення про позбавлення батьківських прав. У зв'язку з чим закономірно припустити, що у випадку поновлення в батьківських правах саме дитина виступатиме як відповідач»².

Проаналізувавши судову практику про поновлення батьківських прав, встановлено, що у справах про поновлення батьківських прав щодо визначення правового статусу відповідача вирішується по різному.

Так, наприклад, Білгород-Дністровський районний суд Одеської області розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Білгород-Дністровському Одеської області цивільну справу за позовною заявою ОСОБА_1 до Білгород-Дністровського медичного училища про поновлення батьківських прав стосовно неповнолітнього ОСОБА_2³.

Як вбачається з даної справи, що в якості відповідача відповідачем є Білгород-Дністровське медичне училище, в якому навчається дитина щодо якої поновлюються батьківські права.

Найчастіше позов про поновлення батьківських прав пред'являється до органів опіки та піклування. Так, наприклад, Балтський районний суд Одеської області розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за позовною заявою ОСОБА_1 до органу опіки та піклування Балтської райдержадміністрації про поновлення батьківських прав стосовно неповнолітнього ОСОБА_2.⁴

Котовський міськрайонний суд Одеської області розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Подільську Одеської області цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до Органу опіки та піклування Подільської міської ради Одеської області, про поновлення батьківських прав⁵.

Необхідно зазначити, що ні орган опіки та піклування, ні особа, під опікою якого перебуває дитина, ні інші установи де перебуває дитина у справах про поновлення батьківських прав не можуть бути суб'єктом тих спірних правовідносин, які визначенні у позові. Суб'єктом спірних матеріально-правових відносин, що витікають з поновлення батьківських прав є батьки (матір, батько) та дитина (діти), тому можна припустити, що відповідачем у даній справі буде сама дитина.

Спірною є точкою зору Г.Я. Трипільського, що «...якщо дитина була передана для опікування органу опіки та піклування, саме він повинен виступити від імені відповідача у справі, а не дитячі заклади, опікуни, піклувальники тощо, до яких цей орган згодом влаштував дитину»⁶.

Якщо ж дитина, відповідно до ч. 5 ст. 167 СК України, була передана органу опіки та піклування, то даний орган відповідно до норм законодавства призначає опікуна та піклувальника. Відповідно до ч.1 ст. 245 СК України, якщо дитина постійно проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функцію опікуна та піклувальника щодо неї покладено на адміністрацію цього закладу. Якщо ж дитина була передана під опіку та піклування бабі, діду, брату, сестрі тощо за рішенням суду, то вони відповідно ст. 39 ЦПК України є законними представниками, оскільки дитина не має повної цивільної процесуальної дієздатності, тому не може самостійно захищати свої права у суді.

Отже, можна прийти до висновку, що особи, яким дитина була передана на виховання за рішенням суду про позбавлення батьківських прав або за рішення органів опіки та піклування,

¹Трипільський, Г.Я. (2008). *Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми*: дисертація кандидата юридичних наук. Одеса, 244.

²Александрова, Ю.В. (2012). *Процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо позбавлення батьківських прав*: дисертація кандидата юридичних наук. Одеса, 175-176.

³*Справа про поновлення батьківських прав* (рішення Білгород-Дністровського районного суду Одеської області), № 495/5075/16-ц . 14, вересня, 2016. <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/61548277>> .

⁴*Справа про поновлення батьківських прав* (рішення Балтського районного суду Одеської області), № 493/1246/16-ц . 01, вересня, 2016. <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/60766043>>.

⁵*Справа про поновлення батьківських прав* (рішення Котовського міськрайонного суду Одеської області), № 505/2907/16-ц. 04, серпня, 2017. <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/68114616>> .

⁶Трипільський, Г.Я. (2008). *Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми*: дисертація кандидата юридичних наук. Одеса, 244.

стають законними представниками дитини та саме вони повинні виступити від імені відповідача у справі, а не орган опіки та піклування.

Також необхідно зазначити, що відповідно до ч. ч. 4, 5 ст. 19 СК України обов'язкова є участь органів опіки та піклування у правах про поновлення батьківських права для надання висновків у справі.

Відповідно до положень ст. 19 СК України орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. Отже, висновок органів опіки та піклування складається у письмовій формі та містить в собі певну інформацію, що має значення для вирішення справи, тому вважаємо, що даний висновок можна віднести до письмових доказів. Оскільки даний висновок є письмовим доказом у справі, а відповідно ст. 131 ЦПК України докази подаються до або підчас попереднього судового засідання, або до початку розгляду справи по суті, якщо дане засідання не проводилось. То, висновок органів опіки та піклування необхідно пред'являти як будь який доказ у справі до або підчас попереднього судового засідання, або до початку розгляду справи по суті, якщо дане засідання не проводилось¹.

Не менш важливе питання у розгляді справ про поновлення батьківських прав є визначення предмета доказування та коло доказів.

До предмету доказування у правах про поновлення батьківських прав необхідно віднести факти (обставини), що підтверджують вимоги позивача, а саме, що його поведінка та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав (ч. 4 ст. 169), змінилися, або що причини, які перешкождали належному вихованню дитини її батьками, відпали (ч. 3 ст. 170 СК), а також факти, що підтверджують заперечення відповідача проти позову.

Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 169 СК України та до абз.4 п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття або була усиновлена й усиновлення не скасоване чи не визнане недійсним.

Положення вищенаведених норм свідчать про те, що до предмету доказування необхідно також віднести факти (обставини) усиновлення дитини іншими особами, досягнення дитиною повноліття тощо.

Залежно від того, з яких підстав позивач був позбавлений батьківських прав, ним будуть подаватись докази на підтвердження того, що така підстава змінилась. Наприклад, якщо батьків або одного з них позбавили батьківських справ з підстави, що вони (або один з них) були хронічними алкоголіками або наркоманами – медичні висновки про те, що ці особи в добровільному порядку повністю вилікувалися від цих захворювань без повторного рецидиву².

Ще одним дискусійним питанням щодо розгляду справ про поновлення батьківських прав є укладення мирової угоди. Не вдаючись до дискусій, вважаємо, що як у справах про позбавлення батьківських прав так і у справах про поновлення батьківських прав неможливо застосовувати мирову угоду.

Справи про поновлення батьківських прав відносяться до справ, які направлені на захист прав та інтересів дитини, то у судовому засіданні повинна бути обов'язково вислухана думка дитини. З цього приводу, справедливо зазначає Гузь Л.Є., «...що це необхідно зробити для того, щоб можна було встановити, що своєю негідною поведінкою батьки заподіяли у минулому такі психічні травми дитині, які назавжди відштовхнули його від батьків, і поновлення батьківства суперечитиме інтересам цієї дитини»³.

¹ Волкова, Н.В. (2014). Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». Випуск 6-1, Том 1*, 127-130.

² Гузь, Л.Є. (2002). *Подготовка некоторых категорий гражданских дел к слушанию и особенности их рассмотрения*. Харьков: Харьков юридический, 73-74.

³ Гузь, Л.Є. (2004). *Гражданско-правовая защита судом прав и интересов несовершеннолетних: В 2 кн.* Харьков: Харьков юридический, Кн.1, 149.

Відповідно до п. 5 ст. 169 СК України при вирішенні справи про поновлення батьківських прав суд має взяти до уваги думку другого з батьків, якщо він не позбавлений батьківських прав, однак думка зазначених осіб не є обов'язковою для суду при ухваленні рішення.

Суд за результатами розгляду справи ухвалює рішення про поновлення батьківських прав або у відмові задоволення позову.

Після набрання законної сили рішенням суду про поновлення батьківських прав, суд направляє дане рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини для внесення відповідних змін до актового запису про народження.

Відповідно до ч. 7 ст. 169 СК України, у разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову.

Висновки. На підставі проведеного дослідження, встановлено, що справа про поновлення батьківських прав розглядається виключно у судовому порядку в цивільному судочинстві, у позовному провадженні з обов'язковою участю органів опіки та піклування для надання висновку по справі.

На підставі доктрин права та аналізу чинного законодавства визначено, що позивачем у справах про поновлення батьківських прав є мати, батько, які були позбавлені батьківських прав (ч. 1 ст. 169 СК України). Відповідачем є сама дитина відносно якої було ухвалене рішення про позбавлення батьківських прав, оскільки суб'єктом спірних матеріально-правових відносин, що витікають з поновлення батьківських прав є батьки (матір, батько) та дитина (діти). Додатково аргументовано, що особи, яким дитина була передана на виховання за рішенням суду про позбавлення батьківських прав або за рішення органів опіки та піклування, стають законними представниками дитини та саме вони повинні виступити від імені відповідача у справі, а не орган опіки та піклування.

Запропоновано з метою захисту прав та інтересів дитини доповнити пунктом ст. 169 СК України про неможливість поновлення батьківських прав у разі якщо матер, батько були засуджені за умисне кримінальне правопорушення щодо своєї дитини.

Підбиваючи підсумки, хотілось б наголосити, що зазначений вище перелік проблемних питань не є вичерпним. Взагалі слід констатувати низку суттєвих проблем щодо розгляду справ про поновлення батьківських прав у цивільному судочинстві, що потребують подальшого дослідження.

References:

1. *Simeynyy kodeks Ukrayiny 2002* [The Family Code of Ukraine] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 21-22, 135. [in Ukrainian].
2. *Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny 2004* [Civil Procedural Code of Ukraine] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 40-41, 42, 492. [in Ukrainian].
3. Aleksandrova, Yu.V. (2012). *Protseualni osoblyvosti roz-hlyadu tsyvilnykh sprav shchodo pozbavlennya batkivskykh prav*: dysertatsiya kandydata yurydychnykh nauk [Procedural peculiarities of consideration of civil cases concerning deprivation of parental rights: thesis for PhD in Law]. Odesa. [in Ukrainian].
4. Volkova, N.V. (2014). *Shchodo form uchasti orhaniv opiky ta pikluvannya v spravakh pro zakhyst prav i interesiv nepovnlitnykh osib* [As to the forms of participation of the guardianship and guardianship bodies in cases concerning the protection of the rights and interests of minors]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : «Yurydychni nauky»* [The scientific bulletin of Kherson State University. Series. «The Legal Sciences»], Vol. 6-1, V. 1. [in Ukrainian].
5. Gongalo, B.M., Krashennikov, P.V., Miheeva, L.Ju., Ruzakova, O.A. (2008). *Semejnoe pravo* [Family law]. Moscow: Statut. [in Russian].
6. Guz', L.E. (2002). *Podgotovka nekotorykh kategoriy grazhdanskih del k slushaniyu i osobennosti ih rassmotreniya* [Preparation of some categories of civil cases for the hearing and features of their consideration]. Kharkiv: Har'kov juridicheskij. [in Russian].
7. Guz', L.E. (2004). *Grazhdansko-pravovaya zashhita sudom prav i interesov nesovershennoletnih* [Civil-law protection by the court of the rights and interests of minors]: *In 2 volumes*. Kharkiv.: Har'kov juridicheskij, Vol. I. [in Russian].
8. Pchelinceva, L.M. (2006). *Semejnoe pravo Rossii* [Family law of Russia]: manual. Moscow: Norma. [in Russian].
9. Romovska, Z.V. (2009). *Ukrayinske simeyne pravo* [Ukrainian family law]: pidruchnyk [tutorial]. Kyiv: Pravova yednist. [in Ukrainian].
10. *Sprava pro ponovlennya batkivskykh prav* [The case of renewal of parental rights] (rishennya Kotovskoho mis'krayonnoho sudu Odeskoyi oblasti) [the decision of Kotovsk local court of Odesa region], no. 505/2907/16-ts. 04, August, 2017. <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/681146>> 16>

11. *Sprava pro ponovlennya batkivskykh prav* [The case of renewal of parental rights] (rishennya Balt'skoho rayonnoho sudu Odeskoyi oblasti) [the decision of Balta district court of Odesa region], no. 493/1246/16-ts. 01, September, 2016. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60766043>.
12. *Sprava pro ponovlennya batkivskykh prav* [The case of renewal of parental rights] (rishennya Bilhorod-Dnistrovs'koho rayonnoho sudu Odes'koyi oblasti) [the decision of Bilgorod-Dnistrovkiy district court of Odesa region], no. 495/5075/16-ts. 14, September, 2016. <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/61548277>>
13. Tripul'skyy, H.Ya. (2008). *Protsesua'ni osoblyvosti roz'hlyadu sporiv, yaki zvyazani z vynyknennyam, zdiysnennyam ta zminoyu osobystykh nemaynovykh pravovidnosyn mizh batkamy ta ditmy: dysertatsiya kandydata yurydychnykh nauk* [Procedural peculiarities of consideration of disputes, which are connected with occurrence, implementation and change of personal non-property legal relations between parents and children]. Odesa. [in Ukrainian].